

Μακεδονικά

Τόμ. 12 (1972)

Αφιερώνεται εις την μνήμην Γεωργίου Θεμελή, Χαραλάμπους Λέκα

A. I. Ivanov, *Literaturnoe nasledie Maksima Greka. Harakteristika, atribucii, bibliografija* (=Η φιλολογική κληρονομιά Μαξίμου του Γραικού. Περιγραφή, κατηγορίες, βιβλιογραφία)

Κωνσταντίνος Κ. Παπουλίδης

doi: [10.12681/makedonika.1032](https://doi.org/10.12681/makedonika.1032)

Copyright © 2015, Κωνσταντίνος Κ. Παπουλίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπουλίδης Κ. Κ. (1972). A. I. Ivanov, *Literaturnoe nasledie Maksima Greka. Harakteristika, atribucii, bibliografija* (=Η φιλολογική κληρονομιά Μαξίμου του Γραικού. Περιγραφή, κατηγορίες, βιβλιογραφία). *Μακεδονικά*, 12, 536–538. <https://doi.org/10.12681/makedonika.1032>

φυγαδευθείσης ἐλευθερίας εἰς τὴν πατρίδα μου — καὶ νομίζω ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ τὸ γνωρίζῃ ἡ Β. Cvetkova — ἐδημοσίευσα ἄλλας τρεῖς ἐργασίας ὅπου ὑπάρχουν μεταφράσεις καὶ φωτοτυπίες πλείστων τουρκικῶν ἀρχεῖακῶν ἐγγράφων, τὴν ἀκρίβειαν τῶν ὁποίων δύνανται νὰ ἐξακριβώσῃ ἡ συγγραφεὺς, ὥστε νὰ μὴ ἔχη καμίαν ἀμφιβολίαν.

Τὰ βιβλία ταῦτα εἶναι: α) 'Ιστορικά 'Αρχεῖα Μακεδονίας. Γ'. 'Αρχεῖον Μονῆς Βλατάδων (1436-1839), Θεσσαλονίκη 1955. 'Υπάρχουν ἐκεῖ ὀκτὼ φωτοτυπία πρωτοτύπων φερμάνων ἀνεκδότητων μετὰ τῶν σχετικῶν μεταφράσεων εἰς τὴν ἐλληνικὴν, ὡς καὶ ἄλλαι τέσσαράκοντα τέσσαρες μεταφράσεις. β) Τουρκικά Ἐγγραφα περὶ τοῦ Μακεδονικοῦ 'Αγῶνος, Θεσσαλονίκη 1958, ὅπου ὑπάρχουν τρεῖς φωτοτυπία τουρκικῶν ἐγγράφων μετὰ μεταφράσεων, ὡς καὶ ἑκατὸν εἰκοσι ὀκτὼ μεταφράσεις τουρκικῶν ἐγγράφων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος. γ) 'Αρματολοὶ καὶ κλέφτες εἰς τὴν Μακεδονίαν, β' ἐκδ., Θεσσαλονίκη 1970, ὅπου ὑπάρχουν δύο φωτοτυπία τουρκικῶν ἐγγράφων μετὰ μεταφράσεων, ὡς καὶ πεντήκοντα ἔγγραφα μεταφρασμένα ἐκ τῆς τουρκικῆς εἰς τὴν ἐλληνικὴν, τὰ ὅποια, ὡς νομίζω, ἐνδιαφέρουν ἐξαιρετικὰ τὴν Βουλγαρίδα συγγραφεῖα ἀσχολουμένην μὲ τὸ θέμα τοῦτο. δ) Οἱ Μακεδόνες κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, γ' ἐκδ., Θεσσαλονίκη 1967, ὅπου ὑπάρχουν 4 φωτοτυπία τουρκικῶν ἐγγράφων (πίν. XXI, XXII, XIII, XIV) καὶ μεταφράσεις αὐτῶν εἰς τὴν ἐλληνικὴν, ὡς καὶ πλῆθος ἄλλων παρομοίων ἐγγράφων μετὰ τῶν σχετικῶν μεταφράσεων, τὴν ἀκρίβειαν ὡς καὶ τὴν σημασίαν τῶν ὁποίων ἔκριναν πλείστοι ὡς γνωστὸν τουρκολόγοι Εὐρωπαῖοι, 'Αμερικανοὶ, Τούρκοι καὶ φυσικὰ 'Ἕλληνες.

Δὲν νομίζω ὅτι χρειάζονται περισσότερες διευκρινίσεις ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ θέματος.

ΙΩΑΝ. Κ. ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ

A. I. Ivanov, *Literatumoe nasledie Maksima Greka. Harakteristika, atribucii, bibliografija* (= 'Η φιλολογικὴ κληρονομία Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ. Περιγραφή, κατηγορία, βιβλιογραφία), Leningrad (ἐκδ. Institut Russkoj Literatury) 1969, σελ. 248 + 2 εἰκ. ἐκτὸς κειμένου.

1. 'Η προσωπικότης Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ καθίσταται ὁλονὲν καὶ περισσότερο ἀντικείμενον σοβαρᾶς μελέτης, ὡς ἡ τοῦ Α. Ι. Ivanov, προερχομένη ἐκ τοῦ κύκλου τῶν βυζαντινολόγων τοῦ Λένινγκραδ. 'Ο συγγραφεὺς εἰργάσθη ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ κορυφαίου εἰδικοῦ εἰς θέματα παλαιορωσικῆς φιλολογίας D. S. Lihaδov, ἀντ. μέλους τῆς 'Ακαδημίας 'Επιστημῶν τῆς Σοβιετικῆς 'Ενώσεως (σ. 2 καὶ 3).

Τὰ ἔργα Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ εἶναι γνωστὰ ἐκ τῆς ἐκδόσεως, εἰς τρεῖς τόμους, τῆς Θεολογικῆς 'Ακαδημίας τοῦ Καζάν (1859-1862). 'Εκτοτε καὶ μέχρι σήμερον μεμονωμέναι ἐκδόσεις ἔργων Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ εἶδον τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος. 'Ενταῦθα ὁ Α. Ι. Ivanov ἐξετάζει τὴν προσωπικότητα καὶ κυρίως τὴν φιλολογικὴν κληρονομίαν, τὴν καταλείψαντες εἰς τὴν 'Επιστήμην ὑπὸ τοῦ 'Ελληνος 'Αγιορείτου μοναχοῦ.

2. Εἰς τὰς προεισαγωγικάς σημειώσεις «ἐκ τοῦ συγγραφέως» (σ. 3-4) Μάξιμος ὁ Γραικὸς χαρακτηρίζεται «Ρῶσος συγγραφεὺς τοῦ 16ου αἰ.» (σ. 3). 'Η ἀναφερομένη ἀνωτέρω ἐκδοσις τῶν ἔργων Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ (Καζάν 1859-1862) χαρακτηρίζεται, καὶ ὑπὸ τῶν πρὸ τοῦ Α. Ι. Ivanov ἀσχοληθέντων μὲ τὸ ἔργον τοῦ 'Αγιορείτου λογίου, ὡς «μὴ ἱκανοποιητικὴ» τὸσον ἐπειδὴ δὲν συνεκεντρώθησαν ἅπαντα τὰ χειρόγραφα, ὅσον ἐπίσης καὶ διότι ἐξεδόθησαν κατὰ τρόπον μὴ ἐπιστημονικόν (σ. 3). 'Εν συνεχείᾳ ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει ὅτι πολλοὶ πρὸ αὐτοῦ ἀσχοληθέντες ἐπιστήμονες ἐθώρῃσαν ὡς ἔργα Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ ἄλλας μεταφράσεις τὰς ὁποίας οὗτος ἐπραγματοποίησε (κυρίως λημμάτων ἐκ τοῦ

λεξικό Σούδα) (σ. 3) και, τέλος, σημειοί ότι εις Μάξιμον τὸν Γραικὸν ἀνήκουν 365 χειρόγραφα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 164 παραμένουν εἰσέτι ἀνέκδοτα (σ. 4).

Εἰς τὴν μακρὰν βιβλιογραφικὴν κυρίως εἰσαγωγὴν του (σ. 5-38) ὁ συγγραφεὺς ἀναλύει πάσας τὰς γνωστάς μελέτας περὶ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ καὶ ἐπαναλαμβάνει τὴν ἐρευναν περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τοῦ λογίου Ἀγιορείτου μοναχοῦ, κατὰ πόσον δηλ. οὗτος ὑπῆρξεν οὐ μ α ν ι σ τ ῆ ς ἢ π α ρ α δ ο σ ι α κ ὸ ς¹, ὑπογραμμίζων τὸ γεγονός ὅτι τόσον ἡ ρωσικὴ ὁσον καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστῆμη δὲν ἠρεύνησαν ἀρκούντως μέχρι τοῦδε τὴν προσφορὰν Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ κατὰ τὴν δεκαετὴ παραμονὴν του ὡς μοναχοῦ ἐν τῇ μονῇ Βατοπεδίου τοῦ Ἀγίου Ὁρους (σ. 19).

Ἀκολουθεῖ ἡ βιβλιογραφικὴ ἐκθεσις τῶν ἔργων Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ (σ. 39-215), ἐνθα ὁ Α. Ι. Ivanov, παραθέτων ἐκδόσεις καὶ χειρόγραφα, διαίρει τὰ ἐκδοθέντα ἤδη καὶ ἀνέκδοτα εἰσέτι ἔργα τοῦ λογίου Ἀγιορείτου μοναχοῦ εἰς: α) ἔργα μεταφραστικά (σ. 39-89, ἀριθμ. ἔργων 1-113), β) ἔργα σχετικὰ μὲ τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν λεξικογραφίαν (σ. 89-104, ἀριθμ. ἔργων 114-127), γ) ἔργα δογματικά καὶ πολεμικά (σ. 104-119, ἀριθμ. ἔργων 128-151), δ) ἔργα τῆς ἀστρολογίας, τῶν ἀποκρύφων καὶ διαφόρων κατλήψεων (σ. 119-133, ἀριθμ. ἔργων 152-174), ε) ἔργα ἠθικά (σ. 133-145, ἀριθμ. ἔργων 175-214), ζ) ἔργα δημοσιογραφικοῦ χαρακτήρος (σ. 145-160, ἀριθμ. ἔργων 215-234), η) ἔργα αὐτοβιογραφικοῦ χαρακτήρος (σ. 160-171, ἀριθμ. ἔργων 235-251), θ) ἄρθρα ἐπεξηγηματικά ἐπὶ θεολογικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν θεμάτων (σ. 171-189, ἀριθμ. ἔργων 252-317), θ) ἔργα ἐπὶ θεμάτων ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας (σ. 189-201, ἀριθμ. ἔργων 318-345) καὶ ι) Varia (σ. 201-215, ἀριθμ. ἔργων 345-365).

Εἰς τὰ συμπεράσματα τῆς μελέτης του (σ. 216-217) ὁ συγγραφεὺς ἐκφράζει τὴν εὐχὴν, ὅπως πραγματοποιηθῇ κριτικὴ ἐκδοσις ἀπάντων τῶν ἔργων Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ (σ. 216¹ πρβλ. καὶ αὐτόθι σσ. 35-36).

Εἰς τὰς σ. 218-236 ὁ συγγραφεὺς παραθέτει ρωσικὴν (σ. 218-232) καὶ ξένην (σ. 232-236) βιβλιογραφίαν. Ἡ ἑλληνικὴ βιβλιογραφία ἀναφέρεται εἰς τὰς σ. 235-236. Τὸ ἔργον περατοῦται μὲ κατάλογον κυρίων ὀνομάτων (σσ. 237-243), μὲ κατάλογον τῶν κυριωτέρων ἐκ τῶν χρησιμοποιηθέντων χειρογράφων (σ. 244-245), μὲ κατάλογον συντομογραφίων (σ. 246), μὲ κατάλογον τῶν εἰκόνων (σ. 247) καὶ τέλος μὲ τὸν πίνακα περιεχομένων καὶ τεχνικάς πληροφορίας περὶ τῆς ἐκδόσεως (σ. 248).

3. Ἀναμφισβήτητος ἡ μελέτη τοῦ Α. Ι. Ivanov ἀποτελεῖ ὑποδειγματικὴν ἐργασίαν, ἡ ὁποία σημειοί μέγα βῆμα εἰς τὴν ἐρευναν τῶν περὶ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ σπουδῶν. Ὁ συγγραφεὺς ἔδωκεν εἰς τὴν ἐπιστήμην τὸν βασικὸν κατάλογον τῶν ἔργων, ὁ ὁποῖος καὶ θὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὁδηγὸς εἰς ἐνδεχομένην ἐκδοσιν ἀπάντων τῶν ἔργων Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ.

Εἰς τὴν ἀνά χειρὰς μελέτην δίδονται ἀφθονα παραθέματα (ἐξ ὧν ἀποτελοῦν ἀκροτελευτίους φράσεις) χειρογράφων εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Δυστυχῶς ὁμοῦ τὰ τυπογραφικὰ λάθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν εἶναι πολλὰ.

Ὡς πρὸς τὰ ἐλάχιστα (11) λήμματα τῆς ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας θὰ εἶχον νὰ παρατηρήσω ὅτι καλὸν θὰ ἦτο ὁ συγγραφεὺς νὰ ἀνέφερεν εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμ. 78 (σ. 236) ἔργον τοῦ Γρ. Παπαμιχαήλ², ὅτι ἐκεῖ συγκεντροῦνται 86 ἔργα³ σχετικὰ μὲ τὴν ζωὴν, τὴν δρᾶσιν καὶ

1. Πρβλ. καὶ γνώμην τοῦ καθηγητοῦ Ἀντωνίου-Αἰμιλίου Ν. Ταχιάου, ὅστις κρίνει γαλλιστὶ τὸ ἔργον τοῦ Α. Ι. Ivanov ἐν «Cyrillomethodianum», τ. 1 (1971), σ. 214.

2. Γρ. Παπαμιχαήλ, Μάξιμος ὁ Γραικὸς ὁ πρῶτος φωτιστὴς τῶν Ρώσων, Ἀθήναι 1950, σσ. 654.

3. Ἐ.ά., σ. 528-531.

τὴν ἐποχὴν Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ¹. Εἰς ταῦτα δέον νὰ προστεθῇ 1) καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Γ ρ. Παπαμιχαήλ συγγραφέν, ἀλλὰ μὴ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ ἰδίου, ἄρθρον²: 'Ἡ ἀνθελληνικὴ μονορθοδοξία τῶν Ρώσων τοῦ ΙΕ' αἰῶνος καὶ Μάξιμος ὁ Γραικός' (Ομιλία ρηθεῖσα ἐν τῇ Αἰθούσῃ τῆς Ἀκαδημίας κατὰ τὴν ἑκτακτὴν αὐτῆς συνεδρίαν τῆς 10 Μαΐου 1947), «Ἐκκλησία» (Ἀθηνῶν), τ. ΚΔ' (1947) σ. 230-232, 243-246, 264-266, 293-295 καὶ ἀνάτυπον, Ἀθῆναι (τύποις «Φοῖνικος») 1947, σ. 31. 2) Ι. Ὁ ρ. Καλογήρου, Περὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Bernhar Schultze, S. J., κριτικὴν ἐξέτασιν Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ ὡς Θεολόγου (Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς ἐκδομένη ὑπὸ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, τόμος ἐνδέκατος, σ. 213-265), Θεσσαλονίκη 1966. 3) Π. Κανελόπουλος, Ἱστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, μέρος δεύτερο, τεῦχος α', Ἀθῆναι 1968 (περὶ Μαξίμου σ. 90-131). 4) Κ. Κ. Παπουλίδης, Δύο χειρόγραφα Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, «Ἀπόστολος Ἀνδρέας» (Κωνσταντινουπόλεως), 31.5.1961. 5) Κ. Κ. Παπουλίδης, Ἀγνωστα ἔργα Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» (Θεσσαλονίκης), τ. 69 (1966), σ. 255-259.

Καὶ ἐπειδὴ ὁ Α. Ι. Ivanov ἀναφέρει εἰς τὴν βιβλιογραφίαν καὶ λήμματα ἐξ ἔγκυκλοπαιδεῶν μὴ ἐλληνικῶν³, ἄς μοι ἐπιτραπῇ νὰ συμπληρώσω καὶ τὰ σχετικὰ ἐκ τῆς ἐλληνικῆς γραμματείας τῆς πρὸ τοῦ 1969 (χρονολογίας τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου τοῦ Α. Ι. Ivanov): 6) Ἀνωύμου, Μάξιμος ὁ Γραικός, Γενικὴ Παγκόσμιος Ἐγκυκλοπαίδεια «Πάπυρος-Λαρούς» (Ἀθῆναι), τ. 9 (1963), σ. 750. 7) Ἀνωύμου, Μάξιμος ὁ Ἀγιορείτης, Νεώτερον Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν «Ἠλίου» (Ἀθῆναι), τ. 12 (ἄ.ἐ.), σ. 967. 8) Ν. Α. Βέη, Μάξιμος ὁ Ἀγιορείτης, Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη (Ἀθῆναι), τ. 9 (1930), σ. 134. 9) Σ. Ι. Βουτυρά, Μάξιμος ὁ Ἀγιορείτης, Λεξικὸν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας, τ. 4, Κωνσταντινούπολις 1881, σ. 498-499. 10) Γ ρ. Παπαμιχαήλ, Μάξιμος ὁ Ἑλλήν, Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδειᾳ, ἐκδ. δεύτερα (Ἀθῆναι), τ. 16 (ἄ.ἐ.), σ. 651 καὶ 11) Β λ. Ι. Φεῖδα, Μάξιμος ὁ Γραικός, «Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια» (Ἀθῆναι), τ. 8 (1966), σ. 627-632.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Κ. ΠΑΠΟΥΤΑΙΔΗΣ

Δημητρίου Κ. Σαμσάρη, Ἡ Κοινότης τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Σερρῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας (Ἱστορία-Τοπογραφία-Κοινοτικὸς βίος-Γλωσσικά καὶ Ἱστορικὰ Ἐγγραφα), Θεσσαλονίκη 1971, 80, σελ. 159 καὶ 12 πίνακες ἐκτὸς κειμένου.

Πολλοὶ καὶ διάφοροι εἶναι οἱ λόγοι ποὺ ὀδηγοῦν τὸν ἐρευνητὴ πρὸς μὴ ἢ πρὸς ἄλλη κατεύθυνση ἐρευνας. Τοῦ κ. Α. Σαμσάρη οἱ λόγοι ἦταν δύο: ἡ ἀνακάλυψις ἀπὸ τῆς μιᾶς κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1967 σημαντικοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ στὴν Κοινότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τῆς Περιοχῆς Σερρῶν, καὶ ἡ ἀνέυρεσις σπουδαίων ἀνεκδότων κωδικῶν τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας ἀπὸ τὴν ἄλλην. Καὶ στάθηκαν, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς βεβαιώνει,

1. Δέον νὰ σημειωθῇ διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ θέματος, ὅτι ὁ Α. Ι. Ivanov παραλείπει εἰσεῖτι καὶ τὸν Κ. Σάθαν (Νεοελληνικὴ Φιλολογία..., Ἀθῆναι 1868, πρβλ. περὶ Μαξίμου σ. 124-126).

2. Καὶ τοῦτον, διότι, ἐνῶ ἡ ἀναφερομένη μονογραφία τοῦ Γ ρ. Παπαμιχαήλ φέρει ἔτος ἐκδόσεως τὸ 1950, ἐν τούτοις αὐτὴ συντάγῃ καὶ ἐξετυπῶθῃ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, ὅτε ἡ Ἑλλάς ἐτέλει ὑπὸ ξενικὴν κατοχὴν. Πρβλ. καὶ αὐτόθι σ. 6-7.

3. Πρβλ. σ. 234 ὑπ' ἀριθμ. 39 καὶ 44 λήμματα ἐκ τοῦ Dictionnaire de Théologie Catholique καὶ τῆς Enciclopedia Italiana ἀντιστοιχῶς.